

Prof. dr. J. Tolsma

Sociale scheidslijnen tussen groepen

Wat valt er te verklaren?

Sociale scheidslijnen tussen groepen

Wat valt er te verklaren?

Sociale scheidslijnen tussen groepen

Wat valt er te verklaren?

Oratie uitgesproken door

Prof. dr. J. Tolsma

op 13 oktober 2023

bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar
Segregatie, Ongelijkheid, Sociale scheidslijnen,
Sociale netwerken

aan de
Faculteit Gedrags- & Maatschappijwetenschappen

Rijksuniversiteit Groningen

rijksuniversiteit
groningen

Uitgegeven door University of Groningen Press
Broerstraat 4
9712 CP Groningen
<https://ugp.rug.nl/>

Voor het eerst gepubliceerd in Nederland © Jochem Tolsma

 <https://orcid.org/0000-0002-4411-6932>

Omslagontwerp en opmaak: LINE UP boek en media bv | Riëtte van Zwol

Illustraties: auteur, tenzij anders vermeld

Foto voorkant: auteur

Auteursfoto: Annemarie Frye

DOI: <https://doi.org/10.21827/64b54a216a274>

Dit werk is verschenen onder de Creative Commons-licentie: NietCommercieel-GeenAfgeleideWerken 4.0 Internationaal (CC BY-NC-ND 4.0). De volledige licentievoorwaarden zijn beschikbaar op creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode

Leden van het College van Bestuur,
zeer geachte aanwezigen...

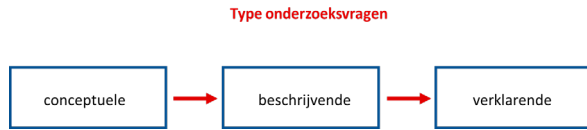
1 Inleiding

Om u te helpen de rode draad van mijn oratie te blijven volgen verklap ik u alvast wat u kunt verwachten. Sociale scheidslijnen tussen groepen worden veelal als onwenselijk beschouwd. Waarschijnlijk daarom richt veel onderzoek zich op de verklaringen voor sociale scheidslijnen.

Helaas worden er verklaringen gezocht zonder te weten wat er echt verklaard moet worden. Bijvoorbeeld: Onderzoekers en politici willen graag dat de vraag “*Waarom leven we in Nederland steeds meer in gescheiden werelden?*” snel beantwoord wordt. Hoewel de vraag óf we steeds meer in gescheiden werelden leven, nog niet eens beantwoord is. Een belangrijke boodschap die ik vandaag wil overbrengen is dan ook dat beschrijving voor verklaring dient te komen en dat dat binnen het onderzoek naar sociale scheidslijnen veelal vergeten is.

Toch moeten we nog een stap verder terug doen. Wat moet er beschreven worden? Over welk sociaal probleem hebben we het als we spreken over sociale scheidslijnen tussen groepen?

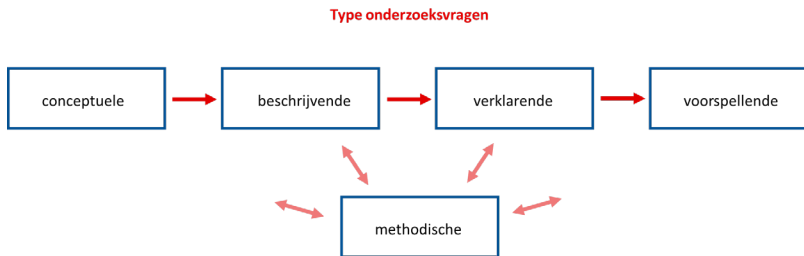
Dit brengt mij tot de volgende structuur (zie Figuur 1).

Figuur 1. Drie type onderzoeksvragen

Aan de hand van deze drie type onderzoeksvragen met betrekking tot sociale scheidslijnen wil ik u vertellen waar ik me de komende jaren onder andere mee bezig wil houden.

Drie type onderzoeksvragen bespreken binnen 30 minuten is natuurlijk meer dan genoeg. Maar er zijn nog meer type onderzoeksvragen (zie Figuur 2).

Figuur 2. Vijf type onderzoeksvragen

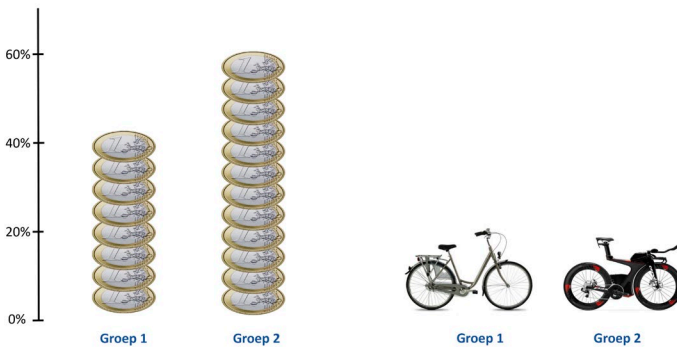
Juist de afdeling sociologie in Groningen is de perfecte omgeving om ook aan methodologische en voorspellende onderzoeksvragen aangaande sociale scheidslijnen te werken. Helaas kan ik deze projecten vandaag slechts zeer kort aanstippen.

2 De conceptuele onderzoeksvraag.

Wat wordt bedoeld met sociale scheidslijnen tussen groepen?

We spreken over sociale scheidslijnen tussen groepen indien we tussen dezelfde belangrijke groepen in de samenleving ongelijkheid, segregatie en polarisatie waarnemen.

2.1 Ongelijkheid

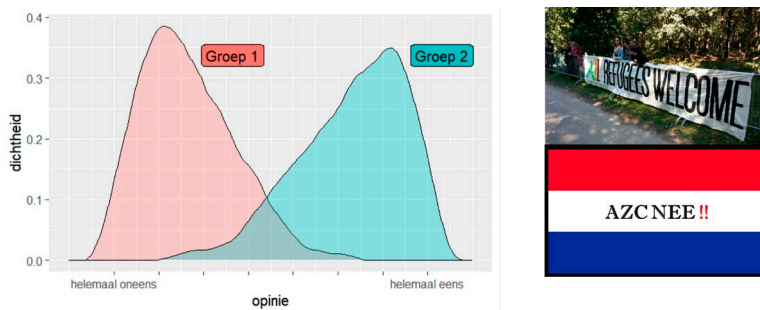
Figuur 3. Ongelijkheid tussen groepen: een ongelijke verdeling van hulpbronnen

Ongelijkheid betreft de ongelijke verdelingen van hulpbronnen (zie Figuur 3).

Denk aan geld, maar ook aan bijvoorbeeld Nintendo switches en tijdrif fietsen. Een belangrijk punt is dat als we nu kijken naar gemiddelden voor verschillende groepen, deze verschillen. Theoretisch opgeleiden hebben gemiddeld genomen meer geld

op hun spaarrekening dan praktisch opgeleiden, jongeren hebben vaker een Nintendo switch dan ouderen en triatleten hebben snellere fietsen dan niet-triatleten.

2.2 Polarisatie

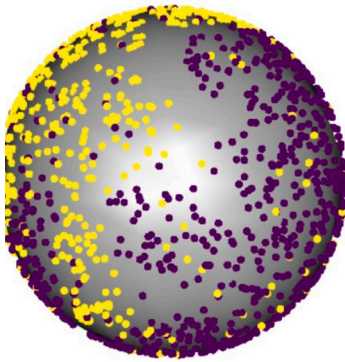

Figuur 4. Polarisatie tussen groepen: een ongelijke verdeling van opvattingen (bron foto 'refugees welcome' Bas van Woerkum)

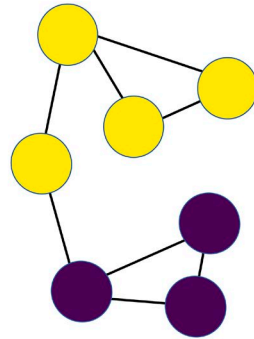
Polarisatie betreft de ongelijke verdeling van opvattingen en gedragingen (zie Figuur 4). Denkt u bijvoorbeeld eens na over de volgende stelling: *“Er moet een jaarlijkse bovengrens komen voor de opname van nieuwe asielzoekers.”* U kunt kiezen uit antwoordopties die lopen van 1 helemaal oneens tot en met 10 helemaal eens. Wat zou uw antwoord zijn? Er is sprake van polarisatie tussen groepen als één bepaalde groep kiest voor antwoorden dicht bij het ene extreem en een andere groep kiest voor antwoorden dicht bij het ander extreem.

2.3 Segregatie

Segregatie betreft de ongelijke verdeling van posities, of beter misschien, plekken. Dit kunnen plekken zijn in een ruimte, instituties, of plekken in een sociaal netwerk (zie Figuur 5). Kijk eens wie er naast u zit. Als u een toga aanheeft dan uw buur waarschijnlijk ook. Segregatie tussen groepen betekent dat leden van dezelfde groep elkaar vaker zien, ontmoeten, en relaties met elkaar onderhouden dan leden van verschillende groepen.

ruimtelijke segregatie

sociale segregatie

Figuur 5. Segregatie tussen groepen: een ongelijke verdeling van plekken

Het moge duidelijk zijn dat er veel overeenkomsten zijn tussen ongelijkheid, segregatie en polarisatie. Alle drie gaan ze over ongelijke verdelingen. Bovendien betreft het kenmerken van samenlevingen. Je hebt niet zelf een gepolariseerde mening,

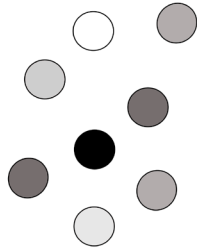
mogelijk enkel een extreme houding.¹ Jouw spaarrekening laat nog geen ongelijkheid zien, enkel als we gaan vergelijken met anderen. En ook segregeren, doe je samen.

2.4 Groepen

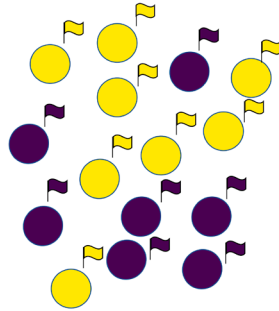
In mijn voorbeelden heb ik al enkele verschillende groepen kort genoemd: opleidingsgroepen; leeftijdsgroepen; triatleten versus non-triatleten. Maar in de media zul je niet snel een bericht zien over sociale scheidslijnen tussen triatleten versus non-triatleten behalve misschien op <https://trikipedia.nl/>. Sociale scheidslijnen tussen groepen worden pas zichtbaar en relevant als het gaat om belangrijke groepen. Dat zijn groepen:

1. die **duidelijk te herkennen** zijn.
2. die een **aanzienlijke omvang** hebben.
3. die bijdragen aan iemands **sociale identiteit**, aan wie je bent en wat je belangrijk vindt.

¹ Een extreme houding is niet altijd een houding die afwijkt van de dominante houding in de samenleving. En, vice versa, een houding die niet afwijkt van de dominante houding in de samenleving kan ook extreem zijn. Extreem betekent in dit verband hoe stellig men het helemaal eens is met een betreffende houding/stelling en daarmee tegelijkertijd hoe stellig men het oneens is met het omgekeerde. Dus op de stelling “We worden geregeerd door een wereldwijde samenzwering van kwaadaardige reptielen.” waarbij de antwoorden lopen van 1 helemaal oneens tot en met 10 helemaal eens, zijn zowel de antwoorden 1 en 10 extreem, waar waarschijnlijk het antwoord 1 de dominante houding is in de samenleving.

geen belangrijke groepen

belangrijke groepen

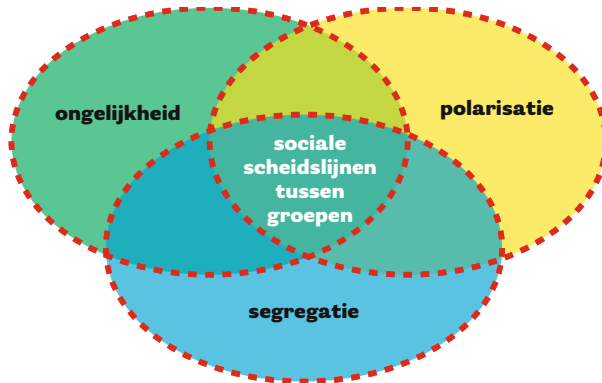
Figuur 6. Het verschil tussen meer en minder belangrijke groepen

In Figuur 6, het rechter paneel, zijn er duidelijk twee groepen. Een gele en een paarse groep. In het linker paneel van Figuur 6 zijn de groepsgrenzen onduidelijk. Welke bolletjes rekent u tot de witte groep en welke tot de zwarte groep? Of zijn er meerdere groepen?

Als het om belangrijke groepen gaat, voelen mensen zich verbonden met de eigen groep en zijn ze trots op de eigen groep. Ik heb dit in het rechter paneel van Figuur 6 proberen te illustreren door de bolletjes met vlaggetjes te laten zwaaien.

2.6 Overlap

Maar ik spreek pas over sociale scheidslijnen als ongelijkheid, polarisatie en segregatie steeds dezelfde groepen verdelen.² Zie Figuur 7, daar waar in het venndiagram de drie sociale problemen overlappen is er sprake van sociale scheidslijnen tussen groepen.

Figuur 7. Sociale scheidslijnen tussen groepen treden op daar waar ongelijkheid, polarisatie en segregatie dezelfde groepen verdelen

2 Sociale scheidslijnen worden ook wel tweedelingen genoemd, sociale tegenstellingen of breukvlakken. Mijn definitie bouwt voort op het werk van Deegan-Krause (2007). Hierbinnen wordt gesproken over 'political cleavages' indien er sprake is van *sociale structuren* (belangrijke groepen), *verschillende attitudes* (polarisatie) tussen groepen en *institutionele segregatie*. In mijn definities hoeft er niet per se sprake te zijn van institutionele segregatie, maar kan segregatie ook plaatsvinden in de ruimte of binnen sociale netwerken. Tegelijkertijd ben ik van mening dat voordat we kunnen spreken over sociale scheidslijnen niet alleen houdingen (polarisatie) en plekken (segregatie) ongelijk verdeeld moeten zijn over dezelfde belangrijke groepen, maar ook hulpbronnen (ongelijkheid). Deegan-Krause, K. (2007). New dimensions of political cleavage. In R.J. Dalton & H.-D. Klingemann (Red.) *Oxford Handbook of Political Behaviour* (pp. 538-556). Oxford: Oxford University Press.

Zo is er bijvoorbeeld wel ongelijkheid tussen mannen en vrouwen, maar is er geen sprake van ruimtelijke of sociale segregatie tussen mannen en vrouwen, en over verreweg de meeste (politieke) onderwerpen lopen de meningen van mannen en vrouwen niet ver uiteen. Sekse vormt geen (duidelijke) sociale scheidslijn.³

Maar theoretisch opgeleiden hebben gemiddeld genomen niet alleen meer geld op hun spaarrekening dan praktisch opgeleiden, de vrienden van theoretisch opgeleiden zijn relatief vaak zelf ook theoretisch geschoold (en vice versa). Bovendien hebben – opnieuw gemiddeld genomen – theoretisch geschoolden vaker progressieve houdingen dan praktisch geschoolden. Opleiding vormt waarschijnlijk de belangrijkste sociale scheidslijn in onze samenleving.

3 “Sekse geen sociale scheidslijn!?” hoor ik een vrouwelijke collega reeds uitroepen. Ik ontken niet dat er sprake is van ongelijkheid tussen mannen en vrouwen. Als voorbeeld verwijs ik naar de hardnekkige loonkloof tussen mannen en vrouwen. En hoewel er weliswaar geen sprake is van duidelijke ruimtelijke segregatie, is er zeker sprake van institutionele segregatie tussen de seksen. Zo kiezen mannen en vrouwen gemiddeld genomen voor andere studies, werkvelen, sportclubs, et cetera. Ook de sociale netwerken van mannen en vrouwen zijn gesegregeerd op basis van sekse. Met de welbekende uitdrukking ‘Mannen komen van Mars, vrouwen van Venus’ wordt bedoeld dat vrouwen en mannen zo verschillend zijn, denken en zich gedragen dat het lijkt alsof ze van verschillende planeten afkomstig zijn. Bovendien gaat het hier om belangrijke groepen. Dus alle noodzakelijke voorwaarden om te kunnen spreken over sociale scheidslijnen zijn aanwezig. Dus sekse vormt inderdaad *wel* een sociale scheidslijn in onze samenleving. Maar, het cruciale verschil met bijvoorbeeld opleiding en migratieachtergrond is dat nagenoeg iedereen nog positieve contacten onderhoudt met leden van de andere sekse. Ook verreweg de meeste netwerken gevormd door (huwelijk)partners zijn gemengd. De sociale segregatie is een stuk minder ver gevorderd. Sekse vormt dus geen duidelijke sociale scheidslijn.

Maar denk bijvoorbeeld ook aan sociale scheidslijnen tussen mensen met en zonder migratieachtergrond. Ook hier nemen we ongelijkheid op de arbeidsmarkt waar, ruimtelijke en sociale segregatie en groepsverschillen in denkbeelden, bijvoorbeeld met betrekking tot genderrolpatronen.

2.7 Het belang van een definitie

Mogelijk denkt een deel van u nu *“Was Tolsma niet opgevoed in een ICS-sociologie-traditie waarbinnen hypothesen belangrijker zijn dan definities van concepten?”* Een ander deel van u denkt wellicht ongeveer hetzelfde maar verwoordt dit anders: *“So what?”*

Ik ben geïnteresseerd in sociale scheidslijnen omdat sociale scheidslijnen nadelige gevolgen hebben. Nadelige gevolgen voor individuele leden van een samenleving. Zo kunnen sociale scheidslijnen gevoelens van uitsluiting en onbehagen veroorzaken. En nadelige gevolgen voor de samenleving als geheel. Sociale scheidslijnen bemoeilijken de samenwerking en consensusvorming over groepsgrenzen heen en vergroten hiermee de risico's op (geweldd)conflicten. Sociale scheidslijnen vormen kortom een reële bedreiging voor de democratie.

Nu heerst het beeld dat sociale scheidslijnen in Nederland aan het toenemen zijn. Daar geloof ik geen snars van. Of wetenschappelijker, ik sta hier immers in mijn toga: ik heb nog geen

overtuigend bewijs gezien dat de nulhypothese die stelt dat de sociale scheidslijnen niet toenemen weerlegt. Maar zo veel onderzoek naar veranderende scheidslijnen is er nog helemaal niet. De wetenschappelijke beschrijving van veranderende sociale scheidslijnen staat nog in de kinderschoenen. En waarom is dat? U raadt het hopelijk al. Omdat het begrip ‘sociale scheidslijnen tussen groepen’ slordig wordt gebruikt. Juist het cruciale aspect dat binnen sociale scheidslijnen de sociale problemen ongelijkheid, segregatie en polarisatie samenkomen en samenvallen, en dezelfde groepen in de samenleving verdelen, wordt vaak vergeten. Maar nu we de conceptuele vraag voorlopig hebben beantwoord is de weg vrij voor beschrijvende onderzoeksvragen.

3 De beschrijvingsvraag

De economische ongelijkheid is sinds de jaren 80 binnen verschillende domeinen weer aan het toenemen. Ik geef slechts één voorbeeld. Samen met Maarten Wolbers en Gerbert Kraaykamp liet ik in 2013 reeds zien dat de kansenongelijkheid in het onderwijs weer toeneemt.⁴ Het verschil in onderwijssucces tussen kinderen met hoogopgeleide en laagopgeleide ouders groeit.

4 Kraaykamp, G., Tolsma, J., & Wolbers, M. H. (2013). Educational expansion and field of study: trends in the intergenerational transmission of educational inequality in the Netherlands. *British Journal of Sociology of Education*, 34(5-6), 888-906.

De ruimtelijke segregatie tussen verschillende groepen is ook toegenomen. Mensen die op elkaar lijken zijn steeds meer in elkaars buurt gaan wonen. En ook de onderwijssegregatie is toegenomen.⁵ Kinderen in de middelbare-school-leeftijd komen tegenwoordig minder snel in aanraking met kinderen uit andere niveaus of richtingen dan vroeger.

Je zou dan mogelijk verwachten dat deze ‘ruimtelijke en institutionele segregatie’ ook heeft geleid tot sociale segregatie, dat de mensen die relaties met elkaar aangaan, zoals vriendschappen, steeds meer op elkaar gaan lijken. Dit onderzocht ik samen met Beate Volker en Thijmen Jeroense.⁶ Mensen met wie we belangrijke zaken bespreken lijken vaak op onszelf (bijvoorbeeld met betrekking tot leeftijd, geslacht, opleidingsniveau en migratieachtergrond). Maar, tegenwoordig niet vaker dan pak ’m beet 15 jaar geleden.

-
- 5 Met name segregatie naar opleidingsniveau ouders. Zie: Inspectie van het Onderwijs (2018). De staat van het onderwijs 2006/2017. Utrecht: Inspectie van het onderwijs. www.destaatvanhetonderwijs.nl
Hierbij dient wel opgemerkt te worden dat er de laatste jaren sprake is van stabiliserende of afnemende segregatie. Zie: Inspectie van het Onderwijs (2021). *Technisch rapport Schoolsegregatie*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs. www.destaatvanhetonderwijs.nl
- 6 Tolsma, Jochem, and Beate Völker. 2022. “Segregation in Core Discussion Networks.” James Coleman Association. April 8, 2022. <https://jochemtolsma.github.io/JCA/index.html>

Het onderwerp polarisatie lijkt helemaal in te zijn. We zien het begrip steeds vaker in de kranten verschijnen. Ik heb een paar keer een poging gedaan trends in polarisatie te beschrijven door gebruik te maken van surveyonderzoek. Een tijdje terug alweer keek ik met Maarten Wolbers en Marloes de Lange, of opleidingsgroepen uit elkaar groeien met betrekking tot hun opvattingen. Toen, in 2015, was het antwoord: nauwelijks.⁷ Meer recentelijk zocht ik samen met Thijmen Jeroense en Niels Spierings opnieuw naar voorbeelden van toenemende polarisatie tussen bijvoorbeeld verschillende opleidingsgroepen in de periode 2008 tot 2020. Maar we vonden ze niet.⁸ Als we ergens toenemende polarisatie zouden verwachten dan wel met betrekking tot thema's rondom het klimaat en de energietransitie. Maar Anuschka Peelen liet in haar researchmaster-scriptie – die ik mocht begeleiden – zien dat er in Nederland de afgelopen decennia geen trend is geweest naar meer polarisatie als het gaat om het klimaat.⁹

Dus wat is volgens mij de stand van zaken?

7 de Lange, M., Tolsma, J., & Wolbers, M. H. J. (Eds.) (2015). Opleiding als sociale scheidslijn. Een nieuw perspectief op een oude kloof. Garant Uitgevers.

8 Jeroense, T., Spierings, N., Tolsma, J. (2021). Toenemende polarisatie? Niet in de inhoudelijke opvattingen van kiezers. <https://stukroodvlees.nl/toenemende-polarisatie-niet-in-de-inhoudelijke-opvattingen-van-kiezers/>

9 Een wetenschappelijk artikel is in voorbereiding.

- De **ongelijkheid** neemt op verschillende vlakken toe tussen verschillende bevolkingsgroepen.
- Ruimtelijke en institutionele **segregatie** neemt toe. Voor sociale segregatie is het bewijs mager.
- Overtuigend bewijs dat er sprake is van toenemende **polarisatie** is er simpelweg nog niet.
- Er is nog geen bewijs dat de **overlap** tussen deze drie sociale problemen toeneemt.

Maar volgens het Sociaal Cultureel Planbureau denkt driekwart van de Nederlanders dat verschillen van mening over maatschappelijke kwesties steeds groter worden en scheidslijnen toenemen.¹⁰ Nu schatten mensen trends in sociale problemen vaker pessimistischer in dan ze zijn. Bijvoorbeeld met betrekking tot criminaliteit en armoede. Speelt dat hier ook? Of kijk ik als wetenschappers niet goed genoeg? Ik stel het ietwat polariserend: Heb ik gelijk, of u?

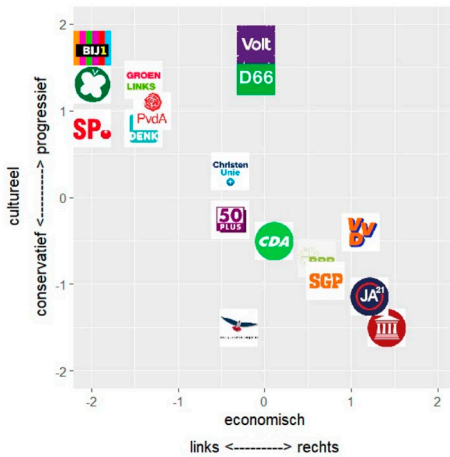
Een van de kritieken op mijn bevindingen is dat juist mensen die extremere opvattingen hebben óf niet mee willen doen aan surveyonderzoek waarop ik mijn conclusies baseer óf een sociaal wenselijk antwoord geven. Collega's proberen daarom ook data te verzamelen waar mensen zich onbespied voelen en

¹⁰ Miltenburgh, E., Geurkink, B., Tunderman, S. Beekers, D., den Ridder, J. (2022). *Burgerperspectieven 2022 | Bericht 2*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau

wel hun extreme mening durven te verkondigen. Bijvoorbeeld op Twitter of YouTube. Hier laat echter de gematigde groep niet snel van zich horen. Zowel surveyonderzoek als sociaal media onderzoek naar polarisatie zijn zagezegd beperkt in hun externe validiteit. Ik wil daarom de komende jaren samen met verschillende Groningse collega's belangrijke stappen gaan zetten in de beschrijving van trends in sociale scheidslijnen, door gebruik te maken van andere type data. De eerste bevindingen wil ik graag met u delen.

Samen met Rob Franken, Thomas Feliciani, Andreas Flache en Michael Mäs gaan we kijken of politieke polarisatie sterker is in gebieden in Nederland waar etnische groepen gesegregeerd leven en economische ongelijkheid sterker is en of deze overlap sterker wordt.¹¹ Om de problemen met surveyonderzoek en social-media-onderzoek te omzeilen kijken wij naar polarisatie die tot uiting komt in echt stemgedrag. Bijna iedereen stemt – dus dat is mooi – en bijna iedereen stemt op een partij die (enigszins) past bij het eigen gedachtengoed. Bovendien weten we in Nederland op vrij gedetailleerd niveau de verkiezingsuitslagen. Dat laatste is belangrijk. Want we kunnen dan redelijk aannemelijke assumpties maken over welke kiezers waar op bepaalde partijen hebben gestemd.

¹¹ Binnen dit onderzoek maken we gebruik van data die door anderen is verzameld. Voor meer informatie over de gebruikte data, variabelen en analysemethoden verwijs ik u graag naar de website <https://bigsss.netlify.app/>. De kaartgegevens zijn afkomstig van OpenStreetMap: openstreetmap.org/copyright

Figuur 8. Het politieke landschap in 2017

De mate van polarisatie bepalen we door gebruik te maken van verkiezingsuitslagen op het niveau van stembureaus. De verschillende politieke partijen in Nederland denken verschillend over vele uiteenlopende zaken. Laten we voor nu eens focussen op twee belangrijke politieke dimensies: economisch links-rechts en de culturele dimensie progressief-conservatief.

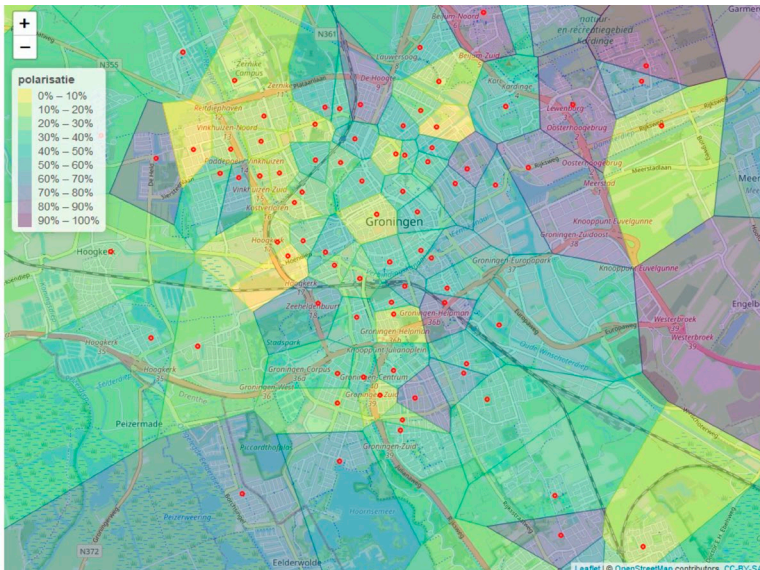
Als we de politieke partijen die deelnamen aan de verkiezingen van 2017 in deze politieke ruimte plaatsen, krijgt u Figuur 8. U ziet dat de afstand tussen Bij1 en Forum voor Democratie relatief groot is en tussen de SP en Denk bijvoorbeeld heel klein.

Een sterke gepolariseerde uitslag zou bijvoorbeeld zijn als de helft van de kiezers in dit stembureau zou kiezen voor Forum en de andere helft voor Bij1, maar dus ook als de ene helft zou kiezen voor de PVV en de andere helft voor Volt.

Figuur 9 laat een kaart van Groningen zien.

De rode puntjes zijn de stembureaus. We nemen aan dat mensen over het algemeen gestemd hebben bij het dichtstbijzijnde stembureau. Dan krijg je deze mooie vormen. Die heten voronois. Hoe donkerder (paars dus) de gebieden hoe sterker de politieke polarisatie.

Kiezers met een migratieachtergrond stemmen gemiddeld genomen anders dan kiezers zonder migratieachtergrond. Rijke kiezers stemmen gemiddeld genomen anders dan arme kiezers. Dit verklaart voor een groot deel de verschillen in de

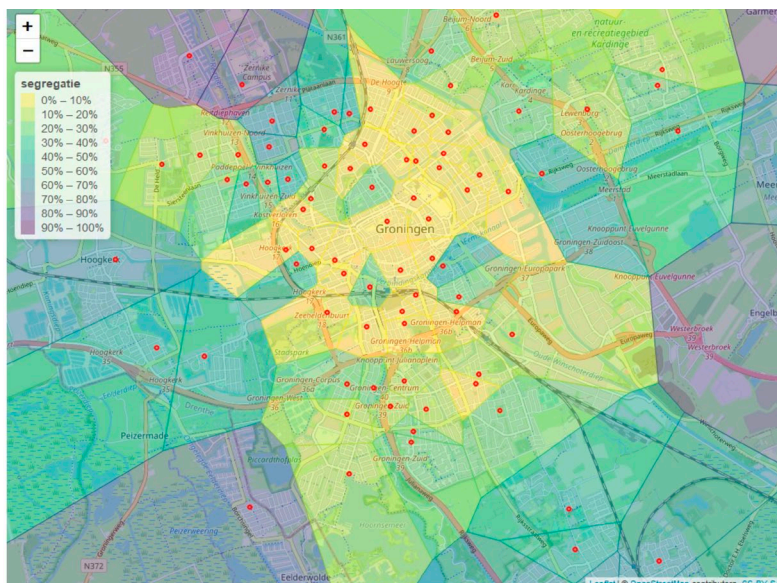

Figuur 9. Politieke polarisatie in Groningen

mate van polarisatie tussen de stembureaus. Maar, daar heb ik bij de hier getoonde mate van polarisatie al rekening mee gehouden. U ziet de verschillen die overgebleven zijn. De vraag is nu of de mate van etnische segregatie en economische ongelijkheid in de woonomgeving van kiezers een additionele bijdrage heeft aan de geobserveerde mate van politieke polarisatie.

Laten we starten met etnische segregatie (zie Figuur 10).

Ik heb gekeken of een woonbuurt gesegregeerd is op (ongeveer) het straatniveau. Dus als in een buurt de ene straat alleen bewoners heeft met een migratieachtergrond en een andere

Figuur 10. Segregatie naar migratieachtergrond in Groningen

straat alleen bewoners zonder een migratieachtergrond, dan is er sprake van maximale segregatie.

Kunt u op het oog al zien of bewoners uit buurten met veel of weinig segregatie gestemd hebben in stembureaus met veel of weinig polarisatie? Dit zou het geval zijn als we in het plaatje dat de mate van polarisatie weergeeft en het plaatje dat de mate van segregatie weergeeft, we steeds op dezelfde plekken dezelfde kleur zouden zien.

U heeft echter nog één plaatje te goed van mij. Namelijk met betrekking tot ongelijkheid.

Figuur 11. Economische ongelijkheid in Groningen

Figuur 11 is ongeveer op dezelfde manier geconstrueerd als het kaartje voor etnische segregatie. Opnieuw zijn de donkere gebieden de gebieden met veel ongelijkheid, tenminste, op het niveau van straten. Wat is uw conclusie? Mijn conclusie is dat als ik dit niet alleen voor Groningen doe, maar voor heel Nederland, en fancy statistiek gebruik in plaats van mijn ogen om te bepalen of er sprake is van een samenhang de volgende:

- gebieden met relatief **sterke polarisatie** zijn ook gebieden met relatief **sterke ongelijkheid**;
- gebieden met relatief **sterke polarisatie** zijn gebieden met relatief **zwakke segregatie**.

Een belangrijke vervolgvraag is dus nu of politieke polarisatie toeneemt en of de overlap tussen polarisatie, ongelijkheid en segregatie groter wordt. Helaas moet ik u vooralsnog het antwoord schuldig blijven, maar gelukkig mogen we binnenkort weer naar de stembus en met nieuwe verkiezingsuitslagen kan ik deze vraag snel beantwoorden.

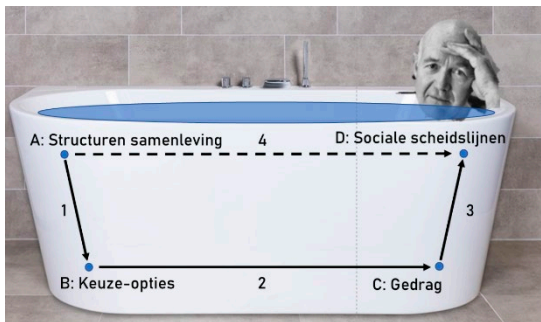
De belangrijkste les voor vandaag is echter dat – in tegenstelling tot wat vaak wordt gesteld – ruimtelijke segregatie in buurten op straatniveau niet positief maar juist negatief samenhangt met politieke polarisatie. We hebben er dus een verklaringsvraag bij gekregen. We moeten verklaren wanneer en waarom segregatie soms positief en soms negatief samenvalt met polarisatie.

4 De verklaringsvraag

Nu kan ik terug naar mijn titel en dan in het bijzonder de ondertitel: “Wat valt er te verklaren?” Ik wilde met deze ondertitel het punt maken dat we eerst een antwoord moeten hebben op beschrijvende onderzoeksvragen, voordat we over kunnen gaan naar verklaring. Maar, ik wil met de ondertitel ook de vraag opwerpen, “Hoe zou een verklaring er uit kunnen zien?”

4.1 Het bad van Coleman

Ik denk dat de basisvorm van deze verklaring er zo uit kan zien:

Figuur 12. Het bad van Coleman

Ik wil sociale scheidslijnen, macro-uitkomsten, verklaren door ze te zien als het gevolg van de keuzes van individuen hoe te denken en te gedragen. We noemen dit het methodologisch individualisme. Meer specifiek denk ik dat we sociale scheidslijnen beter verklaren en begrijpen als we inzien dat de keuzes

van individuen worden beperkt door de kenmerken of structuren van onze samenlevingen, de situationele context.

Deze basisverklaringsvorm die ik zojuist geschetst heb, wordt ook wel het bad van Coleman genoemd. Nu snapt u Figuur 12. Mijn bijzondere leerstoel is in het leven geroepen door de James Coleman Association. Het moge duidelijk zijn het gedachtengoed van James Coleman voor mij en vele andere sociologen voelt als een warm bad.

In Groningen ben ik met verschillende collega's gestart met verschillende projecten die focussen op het individuele keuzeproces, het actievormende mechanisme (pijl 2, Figuur 12) en op hoe individuele keuzen samen transformeren tot sociale scheidslijnen (pijl 3, Figuur 12).

Ik wil daar één project kort uitlichten.

4.2. De rol van percepties bij het verklaren van scheidslijnen

We weten dat uw 'keuze' voor een bepaalde opvatting of gedrag beïnvloed wordt door de houdingen en het gedrag van de mensen in uw sociaal netwerk. Maar niet alleen door hoe deze mensen werkelijk denken of zich gedragen. Ook door uw percepties hiervan, hoe u denkt dat uw vrienden en kennissen denken en zich gedragen. Nu vermoed ik dat we niet alleen slecht zijn in het inschatten van trends in de maatschappij, maar zelfs ook in

het inschatten van de houdingen en gedragsvoorkeuren van onze sociale relaties.

Daarom ben ik samen Vincenz Frey en Rob Franken het ‘Ken uw vrienden-quiz-project’ gestart.¹² Eén van de doelen binnen dit project is om verklaringen te ontwikkelen over welke mensen beter zijn in het inschatten van de houdingen van hun vrienden en onder welke omstandigheden mensen beter zijn in het maken van deze inschattingen.

Hoe gingen we te werk. We vroegen meer dan 1000 studenten om mee te doen aan ons onderzoek. Wij vroegen hen hoe zij dachten over een hele reeks aan onderwerpen. En hoe zij dachten dat hun vriendjes dachten over deze onderwerpen. Toen vroegen we of we sommige van hun vriendjes ook mochten uitnodigen voor ons onderzoek. Deze vriendjes kregen vervolgens dezelfde vragenlijst.

Een van de stellingen die we de studenten hebben voorgelegd is de volgende: *“Er moet een jaarlijkse bovengrens komen voor de opname van nieuwe asielzoekers.”* We dwongen hen een keuze te maken: *“Oneens”*, of *“Eens”*. U heeft al even mogen nadenken over deze stelling en u kent uw eigen positie. Hoe denkt u dat de mensen die naast u zitten deze vraag beantwoorden?

¹² In lijn met Open Science kunt u alle data en analyses terugvinden op: https://robfranken.github.io/alters_project/

Dan wil ik u nu graag verwarren met Tabel 1.

		Perceptie	
		eens met elkaar (zelfde antwoord op stelling)	oneens met elkaar (ander antwoord op stelling)
Werkelijkheid	eens met elkaar (zelfde antwoord op stelling)	50%	15%
	oneens met elkaar (ander antwoord op stelling)	20%	15%

Tabel 1. Een verwarringstabel

Deze tabel wordt in de literatuur ook wel een verwarringstabel genoemd.¹³ Als u en ik de eerder genoemde stelling hetzelfde beantwoorden (dus allebei eens met de stelling, of allebei oneens met de stelling) dan zijn we het dus eens met elkaar. Als we ieder voor een ander antwoord kiezen dan zijn we het dus oneens met elkaar. Dat is de werkelijkheid

Maar ik weet natuurlijk niet zeker hoe u geantwoord heeft op deze vraag en ik kan dus ook denken dat we het eens of oneens zijn met elkaar. En soms zal mijn perceptie goed zijn en soms niet. In de tabel die ik hier toon, zien we dat studenten in ongeveer 65% van de gevallen elkaar correct goed inschatten. Maar dus ook in 35% van de gevallen fout.

¹³ Een 'confusion matrix' om precies te zijn.

Het project staat nog in de kinderschoenen, maar nu al ontdekken we relevante patronen:

- Onze inschattingen over de ander zijn heel vaak niet goed.
- Of die ander dan onze beste vriend is of ‘slechts’ een studie- of sportmaatje, doet er dan niet toe.
- En ook het specifieke onderwerp van de stelling, lijkt nauwelijks uit te maken.

In verklaringen voor sociale scheidslijnen komen tot op heden percepties en mispercepties van anderen nauwelijks voor. Maar mijn stelling is dat deze mispercepties een cruciale rol kunnen spelen in het ontstaan en in stand houden van werkelijke scheidslijnen.

Ik denk dat Vincenz, Rob en ik het eens zijn dat we deze onderzoekslijn verder moeten uitbouwen. Nu maar hopen dat mijn perceptie strookt met de werkelijkheid.

5 Afsluiting

5.1 Take home message

Ik heb drie boodschappen voor drie doelgroepen (zie ook Figuur 13):

Figuur 13. Drie boodschappen naar aanleiding van deze oratie

- Voor politici: van de sociale problemen ongelijkheid, segregatie en polarisatie is ongelijkheid momenteel het meest urgent. Richt u zich daar op.
- Voor wetenschappers: een herwaardering voor conceptuele en beschrijvende onderzoeksvragen is dringend noodzakelijk. Niet alleen kunnen we zo bijdragen aan het bijstellen van mispercepties die leven in de samenleving, we krijgen er ook betere verklaringsvragen voor terug.
- Voor u: driekwart van u denkt dat polarisatie en scheidslijnen toenemen. Ik niet.

5.2 Dankwoord

Ik had u er al voor gewaarschuwd. Ik wil te veel in 30 minuten. Daarom verpak ik de methodologische en voorspellende onderzoeksvragen in mijn dankwoord.

Ik wil de leden van het normen-en-netwerken-cluster in Groningen bedanken en in het bijzonder Andreas Flache voor de levendige discussies over onder andere computersimulatiemodellen die me helpen bij het beantwoorden van voorspellende onderzoeksvragen ten aanzien van sociale scheidslijnen.

Samen met Thomas Feliciani en Michael Mäs lieten we zien dat volgens computersimulatiemodellen juist individuen die in een perfect gemengde wijk wonen het snelste extreme denkbeelden ontwikkelen. Ik zie er naar uit om de komende jaren deze onderzoekslijn samen verder uit te bouwen.

Ik wil de leden van het sociale-ontwikkeling-van-jongeren-cluster en in het bijzonder René Veenstra bedanken voor de discussies over hoe wij denken dat jongeren elkaars sociaal netwerk en gedrag beïnvloeden en veranderen. Hoewel het intuïtief zeer aannemelijk is dat deze veranderingen op elkaar afgestemd worden – bijvoorbeeld: ik ga pas naar de oratie van Jochem als ik zeker weet dat jij ook gaat – wordt met dit sociaal-netwerkperspectief onvoldoende rekening gehouden in bestaande

theorieën over pestgedrag en hulpgedrag onder kinderen. Daar gaan wij de komende jaren verandering in brengen.

Ik wil de leden van het statistische-methoden-voor-de-analyse-van-sociale-netwerken-cluster bedanken, en dan in het bijzonder, Marijtje van Duijn, Christian Steglich en Tom Snijders voor de samenwerking binnen het RsienaTwoStep project.¹⁴ Binnen dit project onderzoeken we of het zojuist genoemde sociaal-netwerkperspectief dat beslissingen over relaties en gedrag soms afgestemd worden, consequenties zou moeten hebben voor statistische methoden voor de analyse van sociale netwerken.

Waar ik het meest van geniet tijdens mijn werk als onderzoeker en docent, is het samenwerken met collega's. Ik ben blij dat ik er met mijn bijzondere leerstoel in Groningen vele nieuwe collega's bij heb gekregen. Bedankt eenieder voor het warme welkom.

Ik wil zeker ook alle mensen bedanken met wie ik eerder heb samengewerkt en van wie ik heb mogen leren. Het meeste leer ik van de PhD-studenten die ik heb begeleid en nu begeleid. Dus bedankt: Sara, Michael, Josja, Joran, Carlijn, Thomas, Thijmen, Rob, Tessa en Anne-Maaike.

¹⁴ Zie: <https://jochemtolsma.github.io/RsienaTwoStep/>

De James Coleman leerstoel is geïnitieerd door de James Coleman Association. Ik wil het bestuur dan ook nadrukkelijk bedanken en in het bijzonder Werner Raub dat zij mij hebben voorgedragen. Zonder de steun en het doorzettingsvermogen van Kees Aarts was deze leerstoel aan de RUG, afdeling sociologie er niet gekomen. Bedankt. René en Gerbert jullie natuurlijk ook ontzettend bedankt. Voor jullie rol in het tot stand komen van de leerstoel, voor de samenwerking de afgelopen jaren en voor de vriendschap.

Tot slot, het laatste woord van dank is voor mijn vrouw Saskia. Bedankt schat.

Ik heb gezegd.

Jochem Tolsma is sinds maart 2021 bijzonder hoogleraar tussen groepen bij de afdeling sociologie van de Rijksuniversiteit Groningen. De leerstoel is verleend door de James Coleman Association. Hiernaast is hij universitair hoofddocent bij de afdeling sociologie van de Radboud Universiteit Nijmegen.

Jochem heeft zijn studie algemene natuurwetenschappen afgerond aan de Radboud Universiteit Nijmegen en heeft hierna maatschappelijke vraagstukken en beleid gestudeerd aan de Vrije Universiteit Amsterdam.

Hij geniet van lesgeven, zowel van theoretische vakken als meer methodische vakken. Hij ontwikkelt graag zijn eigen, interactieve lesmateriaal. In zijn onderzoek richt Jochem zich op de complexe verbanden tussen ongelijkheid, segregatie en polarisatie en in het bijzonder op de oorzaken en gevolgen van sociale scheidslijnen die optreden wanneer deze drie sociale problemen dezelfde groepen in de samenleving verdelen.

Wil je meer te weten komen? Bezoek zijn website op www.jochemtolsma.nl

